

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.02.032>
УДК 338.2:351:864:65.012.8(477)
JEL: H56, L51, O11, O20

Т.Г. ВАСИЛЬЦІВ, д-р екон. наук, проф.,
завідувач відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів,
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»,
вул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна,
e-mail: tgvas77@ukr.net,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2889-6924>

Р.Л. ЛУПАК, д-р екон. наук, доц., професор кафедри економіки,
Львівський торговельно-економічний університет,
вул. Туган-Барановського, 10, 79035, Львів, Україна,
e-mail: economist_555@ukr.net,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1830-1800>

В.І. ВОЛОШИН, канд. екон. наук, с. н. с.,
директор Інституту міжнародних економічних досліджень,
вул. Братів Тершаківців, 2а, 79035, Львів, Україна,
e-mail: voloshyn.niss@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0581-8998>

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Узагальнено змістово-типологічні характеристики економічної безпеки держави. Визначено напрями поширення і сукупність гібридних загроз економічній безпеці на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України. Визначено стратегічні імперативи, завдання та інструменти державної політики протидії гібридним загрозам.

Ключові слова: економічна безпека держави; гібридні загрози; державна політика; концепція; напрями; пріоритети; інструменти.

Економічна безпека держави є складною динамічною системою, що потребує постійного моніторингу та управління стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз з метою забезпечення реалізації національних інтересів країни в економічній сфері. Політика забезпечення економічної безпеки держави ре-

Ц и т у в а н н я: Васильців Т.Г., Лупак Р.Л., Волошин В.І. Стратегічні імперативи державної політики протидії гібридним загрозам і забезпечення економічної безпеки України. *Економіка України*. 2021. № 2. С. 32—51. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.02.032>

алізується з урахуванням сукупності чинників, серед яких геополітичне становище країни у світі та регіоні, рівень розвитку реального сектору і базових видів економічної діяльності, існуючі відносини власності та ефективність ринкових механізмів, природно-ресурсний, науково-технічний та інноваційний потенціали держави.

Для країн з транзитивною економікою, до яких, попри визнання економіки ринковою, можна віднести і Україну, характерною є несформованість цілісної системи забезпечення економічної безпеки держави, що зумовлено недосконалістю інституційного середовища, розбалансованістю його структури, переважанням ролі неформальних інститутів над формальними в процесі прийняття управлінських рішень, високим рівнем інтеграції представників влади та бізнесу, надмірною монополізацією ключових ринків, недобросовісною конкуренцією та недостатньою ефективністю функціонуючих ринкових механізмів, що посилює внутрішні й зовнішні загрози економічній безпеці.

Разом з тим процеси фінансово-економічної та інформаційної глобалізації, прояви зовнішньої військової, політичної, економічної агресії призвели до формування і посилення деструктивного впливу гібридних загроз, які спричинили розгортання негативної ланцюгової реакції загострення дисбалансів у економічній системі України. Ідеться про такі наслідки, як зменшення обсягів внутрішнього виробництва, погіршення коопераційних відносин між суб'єктами внутрішнього ринку із Сходу та інших територій держави, ускладнення фінансового стану підприємств, зростання зовнішньої трудової, а також внутрішньої вимушеної міграції, погіршення ситуації на ринку праці. У таких умовах актуалізувалася проблема визначення стратегічних імперативів, а також обґрунтування та реалізації прикладних інструментів і засобів зміцнення економічної безпеки держави на засадах протидії не тільки традиційним, але й гібридним загрозам.

Отже, **мета статті** — визначити стратегічні імперативи державної політики протидії гібридним загрозам і забезпечення економічної безпеки України.

Посилення глобалізаційних процесів, невинний розвиток науково-технічного прогресу, тотальна інформатизація суспільних відносин, підвищення мобільності просторово-часового переміщення капіталу і активізація розвитку інтеграційно-комунікаційних взаємозв'язків між суб'єктами інституційно-економічного обміну створюють якісно нові передумови забезпечення ефективності функціонування соціально-економічних систем. З одного боку, це формує низку можливостей і переваг для нарощування економічного потенціалу держави, підвищення ефективності функціонування її галузево-господарських комплексів, проведення інноваційної модернізації техніко-технологічного забезпечення суб'єктів господарювання. Проте, з іншого — створює передумови для загострення дестабілізуючого впливу викликів, ризиків і загроз забезпеченню економічної безпеки держави у зв'язку з посиленням конкурентної боротьби між державами за розподіл наявних сфер впливу на регіональному і глобальному рівнях, перспективні можливості доступу до джерел отримання капіталу й освоєння природних ресурсів.

Серед науковців існують різні підходи до визначення сутнісно-змістових характеристик економічної безпеки держави. Так, Я. Жаліло розглядає

економічну безпеку держави як багатофакторну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення та протистояння дестабілізаційній дії чинників, що створюють загрозу її стійкому збалансованому розвитку; забезпечення кредитоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [1, с. 98—101]. Такої самої думки дотримується ряд науковців, які додають, що у визначення економічної безпеки держави варто закладати сукупність умов і факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення [2, с. 35—36]. Таким чином, концептуальні характеристики економічної безпеки держави доповнюються стабільністю, стійкістю, економічною незалежністю, самовдосконаленням та саморозвитком.

3. Варналій розглядає економічну безпеку держави як систему економічних відносин, яка ґрунтується на механізмі узгодження економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності, що дає змогу вирішувати економічні конфлікти з найменшими втратами і забезпечувати незалежність, стійкість, розвиток, адаптаційність та інерційність національної економіки у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем [3, с. 54—55]. При цьому для чіткішого розуміння, яких саме пріоритетів повинна дотримуватися держава, щоб забезпечити власну економіку від загроз внутрішнього та зовнішнього середовища, актуальними є твердження А. Сухорукова, у яких вказується, що держава здатна бути економічно безпечною, якщо підтримуватиме конкурентоспроможність економіки, ефективно захищатиме власні економічні інтереси та протистоятиме зовнішнім економічним загрозам, використовуватиме конкурентні переваги в міжнародному поділі праці [4, с. 50—54].

Деяко відмінні погляди у В. Гейця, який розглядає економічну безпеку держави як спроможність національної економіки забезпечити вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, достатній оборонний потенціал за будь-яких несприятливих умов і варіантів розвитку подій; здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз [5, с. 5]. Натомість, у праці за редакцією Л. Шевченко зазначається, що економічна безпека держави повинна забезпечуватися передусім у міру розвитку самої економіки, але не суто ринковими механізмами саморегуляції. Для досягнення прийняттого рівня безпеки держава повинна формувати та підтримувати дію системи механізмів як саморегулювання, так і регулювання, тобто за допомогою державних органів та інститутів ринку [6, с. 13—14].

Доволі комплексну характеристику економічної безпеки держави обґрунтовує О. Власюк: «Економічна безпека має позаринковий характер і не є локалізованим сегментом проблеми захисту державних інтересів, оскільки виникнення проблем безпеки викликане не лише об'єктивно притаманними негативними явищами ринкового регулювання, але й загрозами суб'єктивно-функціонального характеру, які класично розподіляють на внутрішні і зовнішні та для їх виявлення під час прийняття державних управлінських рішень необхідним та ефективним інструментарієм є визначення порогових значень індикаторів безпеки» [7, с. 16—17].

Опрацювання науково-методологічних положень учених дозволило систематизувати три ключові концепції тлумачення цього поняття, серед яких інституційно-правова, ресурсно-функціональна і превентивно-захисна (табл. 1).

Слід зазначити, що надання виняткової пріоритетності одній з наведених концепцій у процесі дослідження теоретико-методологічних і прикладних засад реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки

Таблиця 1. Концептуальні характеристики поняття «економічна безпека держави»

Концепції	Змістові характеристики	Прихильники концепцій
Інституційно-правова	Базується на позиціонуванні економічної безпеки держави через призму такого формату організації владних інституцій та суспільно-економічного ладу, за якого забезпечується гарантування дотримання фундаментальних прав і свобод громадян, задоволення і захист їхніх ключових інтересів, ефективна реалізація функцій держави в розрізі головних сфер суспільно-економічного життя, становлення та ресурсна підтримка процесів сталого розвитку держави в умовах динамічних змін глобалізаційного характеру. Дана концепція орієнтована на проектування такої інституційно-економічної структури держави, яка адекватна її реальним викликам і загрозам, що сформувалися на конкретний період часу	А. Архіпов, В. Білоус, Б. Губський, В. Кузьменко, Г. Козаченко, В. Мунтіян, О. Мамалуй, Г. Пухтаєвич, С. Ромазанова, Л. Шинкарук
Ресурсно-функціональна	Базується на оптимізації використання природно-ресурсного потенціалу держави, що дозволяє максимізувати ефективність процесів соціально-економічного розвитку на мікро-, мезо- та макрорівнях, формувати передумови для вирівнювання просторово-територіальних диспропорцій, гарантувати соціальну справедливість розподілу матеріальних благ у процесі суспільно-економічного обміну і утверджувати засади раціонального природокористування в контексті становлення процесів сталого розвитку	О. Белов, В. Бойко, О. Власко, Т. Мельник, Г. Пастернак-Таранушенко, О. Іляш, М. Флейчук, М. Єрмошенко
Превентивно-захисна	Орієнтована на позиціонування цього поняття через призму інституційно-ресурсної спроможності держави до формалізації превентивних механізмів протистояння загрозам внутрішнього та зовнішнього характеру в умовах підвищеної невизначеності та динамічних змін параметрів економічного середовища. Передбачає спрямованість на своєчасне виявлення і попередження загроз, що дозволяє мінімізувати їх руйнівний вплив на процеси господарювання та забезпечити підтримку стабільності соціально-економічного розвитку держави в просторово-часовому вимірі	О. Бандурка, З. Варналій, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, С. Мочерний, О. Новікова, В. Предборський, А. Сухоруков, Л. Шевченко

Джерело: узагальнено авторами.

держави є помилковим. Адже категорія «економічна безпека держави» — комплексне міждисциплінарне поняття, визначення сутнісно-змістових характеристик якої потребує активізації досліджень у сегменті обґрунтування специфіки побудови адекватного формального і неформального інституційного базису держави, упровадження інноваційних підходів до організації раціонально-ефективного використання природно-ресурсного потенціалу і спрямування ресурсно-управлінської підтримки на розбудову превентивно-захисних механізмів адекватного реагування та протидії загрозам, у тому числі гібридного характеру. З огляду на це, при дослідженні економічної безпеки держави цілком очевидною є орієнтація на одночасне врахування її сутнісно-змістових компонентів інституційно-правової, ресурсно-функціональної та превентивно-захисної концепцій, що забезпечить збалансованість під час побудови прикладних засад державної політики у сфері безпеки та мінімізує проектні ризики формалізації структурної будови системи її забезпечення.

Очевидно, що посилення впливу гібридних загроз загалом знижує ефективність традиційних підходів до реалізації прикладних засад державної політики забезпечення економічної безпеки держави у зв'язку з фактичною неготовністю суб'єктів її інституційної структури до адекватного реагування на виклики й небезпеки гібридного характеру. Гібридні загрози, зважаючи на широкий спектр джерел їх походження та механізмів поширення, мають здатність набувати характерних ознак свого вияву залежно від внутрішньої суті, зовнішньої спрямованості та сфери переважаючого впливу [8, с. 317—329]. З огляду на це, в економічній площині вказані загрози, як правило, можна поділити на такі основні групи відповідно до пріоритетних напрямів їх поширення:

- фінансово-економічні (пов'язані з фінансовою дестабілізацією економіки, провокуванням фінансових криз, спричиненням фінансової невизначеності, а подекуди і фінансової паніки в країні, що є об'єктом гібридної агресії);
- організаційно-економічні (пов'язані з руйнуванням системи прийняття економічних рішень у державі, обмеженням їх адекватності, зниженням ефективності управління економікою в цілому та її певними підсистемами зокрема);
- соціально-економічні (пов'язані з можливим загостренням соціальної ситуації в країні, яка стикається з гібридною агресією проти себе, посиленням соціального невдоволення її мешканців, загостренням протестних настроїв та підбурюванням населення до акцій непокори з метою зміни влади і економічної політики, яка нею проводиться, у потрібному для держави-агресора напрямі);
- підприємницькі (пов'язані з погіршенням умов для ведення бізнесу, зниженням його прибутковості та конкурентоспроможності, ослабленням захисту прав власності приватних підприємців, спонуканням їх до переходу в тіньовий сегмент економіки, зниженням якості інвестиційного клімату та руйнуванням інноваційного потенціалу підприємництва);
- інституційні (пов'язані з погіршенням якості організаційно-управлінської системи державних інституцій, їх невідповідністю новим реаліям та умовам, в яких розвивається економіка, особливо за впливу глобальних зовнішніх чинників, зокрема, гібридного характеру).

Характеризуючи кожен з описаних груп гібридних загроз для економічної безпеки держави, необхідно відзначити тісний і нерозривний взаємозв'язок між ними. Зазвичай ризики, які виникають в одній площині (групі), неодмінно проєктуються й на інші площини, що відбувається через функціонування спільних механізмів розвитку для всіх ланок економіки та її підсистем, а саме: ринкового, фінансового, інституційного, інформаційного, соціального та адміністративно-управлінського (рис. 1).

Аналіз стану, тенденцій та характеру соціально-економічного розвитку України на сучасному етапі дає підстави стверджувати не лише про наявність, але й про посилення впливу гібридних ризиків і загроз. Причому чітко простежуються два магістральних напрями їх поширення:

- зовнішній, обумовлений процесами глобалізації, особливо фінансово-економічної, діджиталізації, трудової міграції, реалізацією стратегій прихованого впливу на економіки країн через інструментарій міжнародних організацій, а також гібридною агресією проти країни;
- внутрішній, спричинений системними недоліками і вадами розвитку та державної політики управління економічними і соціальними процесами в країні.

Гібридні загрози, джерелом походження яких є перший напрям, мають чітко виражений суб'єктивний характер, тоді як другий — радше, об'єктивний або в окремих випадках — змішаний.

Важливо додати, що на сучасному етапі розвитку економіки України, крім суто підприємницького характеру гібридних загроз економічній безпеці держави, вони значною мірою позначаються на параметрах фінансової безпеки. Зокрема, ідеться про критичне зростання боргових зобов'язань, девальвацію національної валюти та обмеженість резервів НБУ, високий рівень тінізації фінансово-економічних відносин і активізацію процесів виведення капіталу за кордон, зниження обсягів кредитування банками реального сектору, низьку фінансову стійкість суб'єктів господарювання тощо. Ці тенденції призводять до значного послаблення як економічної, так і фінансової безпеки України і значною мірою зумовлені негативними аспектами функціонування грошово-кредитної системи держави, де недостатньо реалізуються базові функції з підтримки макроекономічної та фінансової стабільності, економічного зростання і конкурентоспроможності національної економіки, посилюються такі загрози фінансовій безпеці, як критичне зростання навантаження на державний і місцевий бюджети, зниження курсу і коливання вартості національної грошової одиниці, підвищення рівня та звуження джерел фінансування державного боргу, наростання ризиків неплатежів.

Метою зовнішньої агресії в економічній сфері є послаблення економіко-ресурсного потенціалу України в контексті збереження її суверенності та самостійності як держави, а українців — як нації. Відтак, після реальної активізації євроінтеграційних прагнень і дедалі ширшої інституціоналізації відносин з Європейським Союзом і євроатлантичними структурами значно посилюється економічний тиск з боку РФ.

Гібридний вплив РФ не є явищем новим і вже тривалий час спричиняє суттєві гібридні загрози економіці інших країн, наприклад Грузії та Молдови.

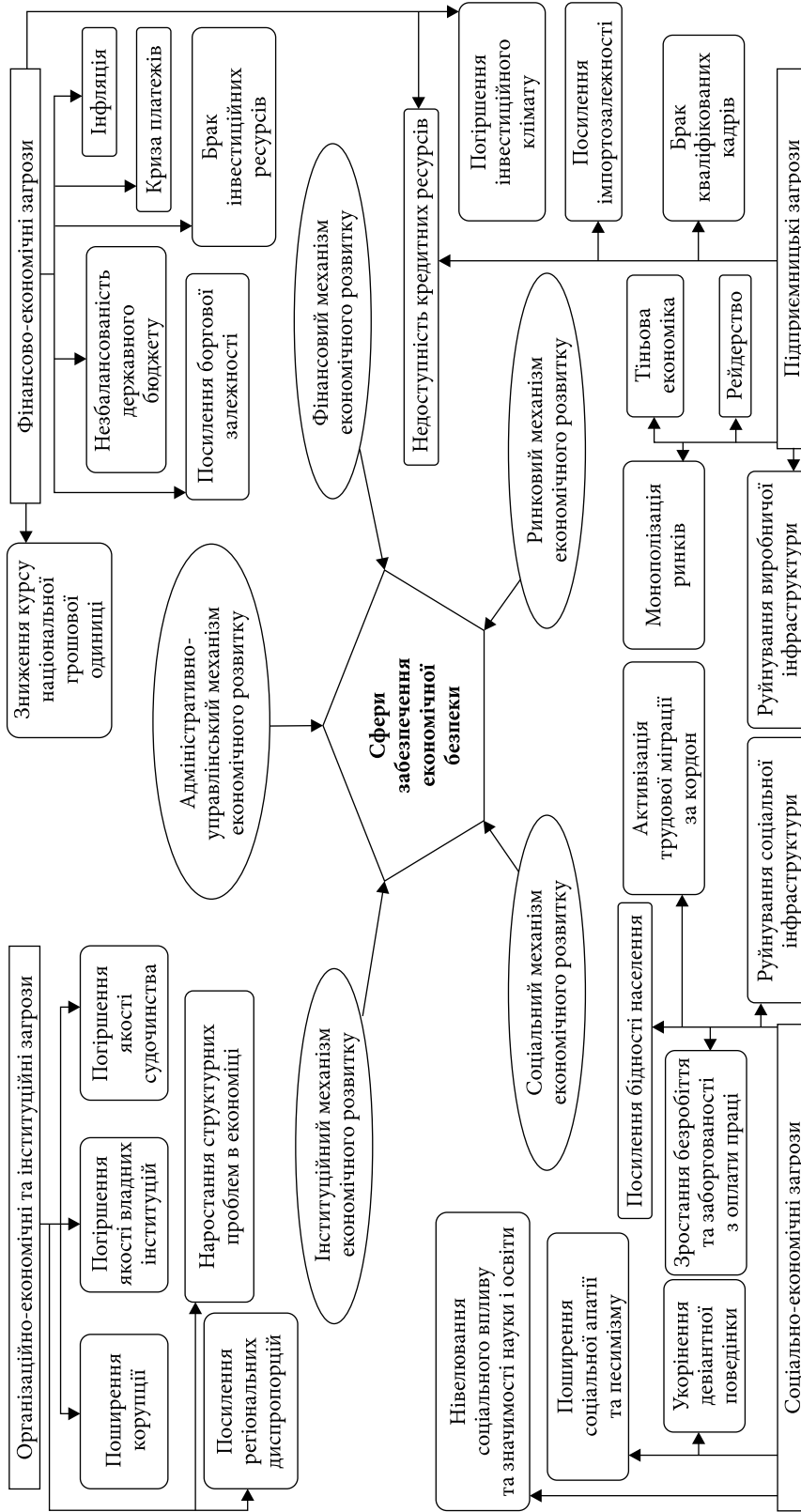

Рис. 1. Основні напрями поширення гібридних загроз у сфері забезпечення економічної безпеки держави
Джерело: тут і рис. 4, 5 і 6 побудовано авторами.

Так, у міру високої власної енергетичної залежності ці країни, як і Україна, неодноразово обмежувались у поставках газу та електроенергії (особливо масштабно взимку 2006 р.). Більше того, Молдові через штучне накопичення боргів окремими територіями довелося поступитися ВАТ «Газпром» контролем над своєю газотранспортною системою. Періодично РФ обмежує імпорт продукції молдовського виноробства і садівництва, що займає понад 5% ВВП країни. Це відбувається в міру посилення Молдовою партнерських відносин з ЄС, зокрема, у 2006, 2013, 2014 рр., при підготовці та ратифікації Угоди про асоціацію з ЄС. Водночас безперешкодно відбуваються імпорتنі поставки продукції з Гагаузії та Придністров'я, що дозволяє активно економічно стимулювати там сепаратистські настрої.

Як і Україні, Грузії та Молдові наразі не вдалося відновити цілісний територіальний суверенітет. За підтримки Росією сепаратистських угруповань Грузія з 2008 р. (від початку відкритого збройного протистояння) втратила майже 20% власної території (Абхазію та Південну Осетію), а понад 250 тис. її громадян стали біженцями. Аналогічний збройний конфлікт відбувся й у Молдові, де у 1992 р. було втрачено контроль над Придністровським регіоном (понад 12% території країни). За таких обставин як Грузія, так і Молдова активно розпочали змінювати систему забезпечення національної безпеки, у тому числі й економічної, в умовах дії гібридної агресії. Ідеться про поглиблення партнерських відносин з міжнародними міжурядовими організаціями. Так, цим країнам вдалося підписати Угоду про асоціацію з ЄС (2013 р.) і лібералізувати візовий режим (2013 р.); налагоджено тісну співпрацю з НАТО та узгоджено Індивідуальні плани партнерства. Тут варто зазначити й активну інтеграцію Грузії з НАТО, яка у 2014 р. приєдналася до програми Партнерства з розширеними можливостями. При цьому, за результатами громадського опитування (2015 р.), майже 70% населення підтримують такі інтеграційні тенденції.

Щодо України, то спочатку це проявлялося в прямих і непрямих заборонах та обмеженнях щодо постачання на внутрішній ринок РФ окремих груп продукції, вітчизняних товарів та послуг, а надалі — переросло в повноцінну торговельну війну з широким діапазоном застосовуваних інструментів та засобів, включно з транзитною блокадою і тиском на зовнішньоторговельних партнерів України. Спільним знаменником такої політики є зменшення обсягів експорту вітчизняної продукції (товарів, робіт, послуг) з подальшим послабленням зовнішньоекономічної (через погіршення сальдо платіжного балансу), виробничої (унаслідок звуження експортного потенціалу та зменшення обсягів виробництва продукції), фінансової (за рахунок скорочення обсягів надходження валютної виручки і погіршення курсу національної грошової одиниці), макроекономічної (в результаті зниження рівня конкурентоспроможності та погіршення місця національної економіки в системі міжнародного поділу праці) та інших складових економічної безпеки України.

Таким чином, експорт товарів з України до РФ з 2011 по 2019 р. різко скоротився (рис. 2). Якщо на початку аналізованого періоду він становив 19,8 млрд дол., то на кінець — 3,2 млрд дол. Отже, темпи скорочення перевищили 6,1 разу. При цьому зменшувався й імпорт товарів з РФ до України, що частково було обумовлене наслідками двостороннього припинення

Таблиця 2. Товарна структура експорту (за товарами і товарними групами, частка яких у загальному обсязі експорту є більшою від 1%) України до Російської Федерації у 2011—2019 рр.

Товари і товарні групи	Показники	Роки										Абсолютні (±) / відносні (%) відхилення	
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019 / 2011	2019 / 2018	
Сіль, сірка; землі та каміння	В обсязі * У структурі **	374,2 1,9	464,3 2,6	473,5 3,1	366,2 3,7	144,5 3,0	92,0 2,6	93,8 2,4	100,4 2,7	93,7 2,9	25,0 1,0	93,3 0,2	
Мінеральні палива; нафта і продукти її перегонки	В обсязі У структурі	2786,6 14,1	796,6 4,5	216,8 1,4	151,3 1,5	50,0 1,0	40,7 1,1	111,8 2,8	69,3 1,9	44,1 1,4	1,6 -12,7	63,6 -0,5	
Продукти неорганічної хімії	В обсязі У структурі	791,6 4,0	822,9 4,7	908,9 6,0	735,7 7,5	609,9 12,6	501,1 14,1	611,0 15,5	692,8 19,0	618,4 19,1	78,1 15,0	89,3 0,1	
Пластмаси, полімерні матеріали	В обсязі У структурі	465,1 2,3	550,5 3,1	393,3 2,6	232,2 2,4	181,1 3,7	157,5 4,4	179,9 4,5	172,1 4,7	192,0 5,9	41,3 3,6	111,6 1,2	
Папір і картон	В обсязі У структурі	680,0 3,4	724,8 4,1	769,8 5,1	584,5 6,0	319,2 6,6	230,3 6,4	179,6 4,6	189,4 5,2	56,7 1,7	8,3 -1,7	29,9 -3,5	
Керамічні вироби	В обсязі У структурі	155,7 0,8	207,7 1,2	195,8 1,3	133,1 1,4	72,7 1,5	51,6 1,4	58,4 1,5	47,8 1,3	38,4 1,2	24,7 0,4	80,3 -0,1	
Чорні метали	В обсязі У структурі	2428,2 12,3	2328,9 13,2	2162,4 14,3	1440,9 14,7	776,5 16,1	688,6 19,2	723,5 18,4	633,5 17,3	697,8 21,5	28,7 9,2	110,1 4,2	
Вироби з чорних металів	В обсязі У структурі	1393,8 7,0	1110,1 6,3	843,8 5,6	617,4 6,3	253,6 5,3	204,6 5,7	224,9 5,7	199,8 5,5	145,5 4,5	10,4 -2,5	72,8 -1,0	
Ядерні реактори, котли, машини	В обсязі У структурі	2186,9 11,0	2270,6 12,9	2222,0 14,7	1678,2 17,1	900,6 18,7	642,8 17,9	673,9 17,1	529,8 14,5	453,2 14,0	20,7 3,0	85,5 -0,5	
Електричні машини	В обсязі У структурі	1056,5 5,3	1159,7 6,6	1101,2 7,3	672,0 6,9	254,7 5,3	174,2 4,8	175,8 4,5	204,3 5,6	135,6 4,2	12,8 -1,1	66,4 -1,4	
Залізничні локомотиви	В обсязі У структурі	3194,4 16,1	2635,6 14,9	1743,4 11,6	601,4 6,1	110,1 2,3	111,6 3,1	127,5 3,2	121,2 3,3	189,1 5,8	5,9 -10,3	156,0 2,5	
Засоби наземного транспорту, крім залізничного	В обсязі У структурі	491,2 2,5	431,2 2,4	191,6 1,3	129,1 1,3	58,5 1,2	41,5 1,2	58,2 1,5	42,3 1,2	39,6 1,2	8,1 -1,3	93,6 —	

Примітка: * — млн дол., ** — %.

Джерело: складено авторами за: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

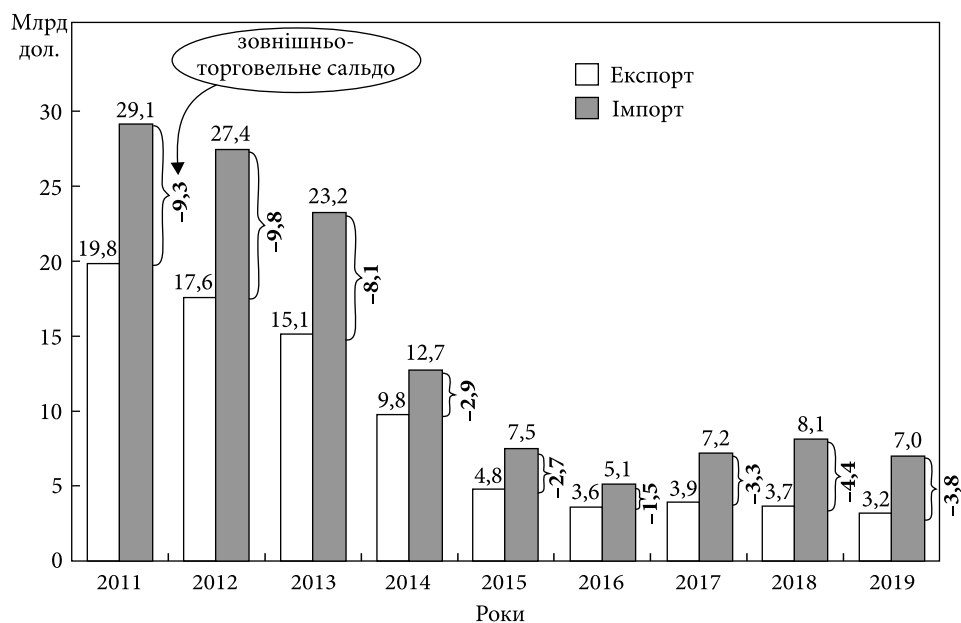

Рис. 2. Обсяги експорту та імпорту товарів України з Російською Федерацією у 2011—2019 рр.

Джерело: побудовано авторами за: Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

зовнішньоекономічних відносин, частково — чинником дискримінаційних заходів з боку нашої країни до товарів, що походять з країни-агресора, частково — іншими причинами, включно з продержавницькою позицією споживача, переорієнтацією внутрішнього виробництва на матеріально-технічне забезпечення, яке постачається з інших країн, тощо.

Проте у 2011—2019 рр. обсяги імпорту скоротились у відносному вимірі на меншу величину — у 4,2 разу і у 2019 р. становили 7 млрд дол., що у 2,2 разу більше, ніж обсяги експорту до РФ, а платіжне сальдо за цей рік — 3,8 млрд дол. Хоча при цьому позитивним є те, що від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу між Україною та РФ у цей період скоротилося на 5,5 млрд дол., або у 2,8 разу.

Торговельна війна РФ проти України і реалізовані гібридні загрози як найбільше позначилися на скороченні обсягів поставок з України до РФ таких груп товарів, як: мінеральні палива; нафта і продукти її перегонки (у 2019 р. обсяги експорту становили лише 1,6% від аналогічного показника 2011 р.), залізничні локомотиви (5,9%), засоби наземного транспорту (8,1%), електричні машини (12,8%), вироби з чорних металів (28,7%) (табл. 2).

При цьому в структурі експорту істотного скорочення зазнали такі товарні групи, як: залізничні локомотиви (–10,3 процентного пункту), мінеральні палива, нафта і продукти її перегонки (–12,7), вироби з чорних металів (–2,5), папір і картон (–1,7), електронні машини (–1,1 процентного пункту). Цілком очевидно, що наслідки в галузево-секторальному аспекті від гібридної агресії з боку РФ для України зумовлені станом експортно-імпоротної залежності зовнішньої торгівлі між країнами за безпосередніми

товарними групами і товарами (послугами). Так, рівень залежності вітчизняного експорту від ринків РФ є високим за такими товарними групами, як продукція машинобудівної промисловості, металургійна продукція, продукція хімічного й аграрного комплексів. Саме за цими напрямками Уряду України важливо здійснити стратегічне планування і реалізувати низку прикладних інструментів та засобів, спрямованих на диверсифікацію ринків збуту вітчизняної продукції.

Разом з тим потрібно вести мову про те, що не меншого негативного впливу на стабільне функціонування і розвиток соціально-економічної системи нашої країни, гарантування належного рівня її економічної безпеки справили внутрішні гібридні ризики і загрози. Їх перелік об'єктивно надто широкий. Відтак більш важливо аналізувати так звані системні гібридні загрози, що призводять до комплексних критичних і дестабілізуючих наслідків. У першу чергу йдеться про надмірно великі обсяги та системний характер корупції в Україні, підтвердженням існування якої є звіти в межах численних рейтингів й аналітичних оцінок, які систематично публікуються в ЗМІ та спеціалізованих інформаційно-аналітичних виданнях вітчизняних і міжнародних організацій.

Наприклад, відповідно до щорічного рейтингу Індексу сприяння корупції Transparency International, у 2019 р. Україна зайняла 126-те місце серед 180 країн (табл. 3). Зокрема, Україна із 100 балів (український низький рівень корупції) набрала 30 балів, що є ідентичним до результатів Азербайджану, Джибуті, Киргизстану. При цьому рейтингова позиція нашої країни у 2012—2019 рр. практично не змінилася, що є свідченням критично високого рівня корупції, її проникнення в більшість сфер суспільного та економічного життя і навіть формування відповідної корупційної системи, яка проводить політику лобювання корупції та захисту від антикорупційних дій державної влади і громадського сектору.

Таблиця 3. Україна й окремі країни у світовому рейтингу сприяння корупції у 2012—2019 рр.

Країни	Роки								Абсолютне відхилення	
	2012 (176 країн)	2013 (177 країн)	2014 (174 країни)	2015 (168 країн)	2016 (176 країн)	2017 (180 країн)	2018 (180 країн)	2019 (180 країн)	2019/ 2012	2019/ 2017
У к р а ї н а	135	134	135	134	132	130	120	126	↓9	↓6
Польща	33	33	34	35	36	36	36	41	↑8	↓5
Словаччина	36	37	33	32	34	35	57	59	↑23	↓2
Румунія	57	55	54	54	57	59	61	70	↑17	↓9
Угорщина	65	64	64	61	58	66	64	70	↑15	↓6
Білорусь	69	68	70	71	79	68	70	66	↓3	↑4
Російська Федерація	133	127	136	119	135	135	138	137	↑4	↑1

Джерело: складено авторами за: Transparency International [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.transparency.org> (дата звернення: 10.10.2020).

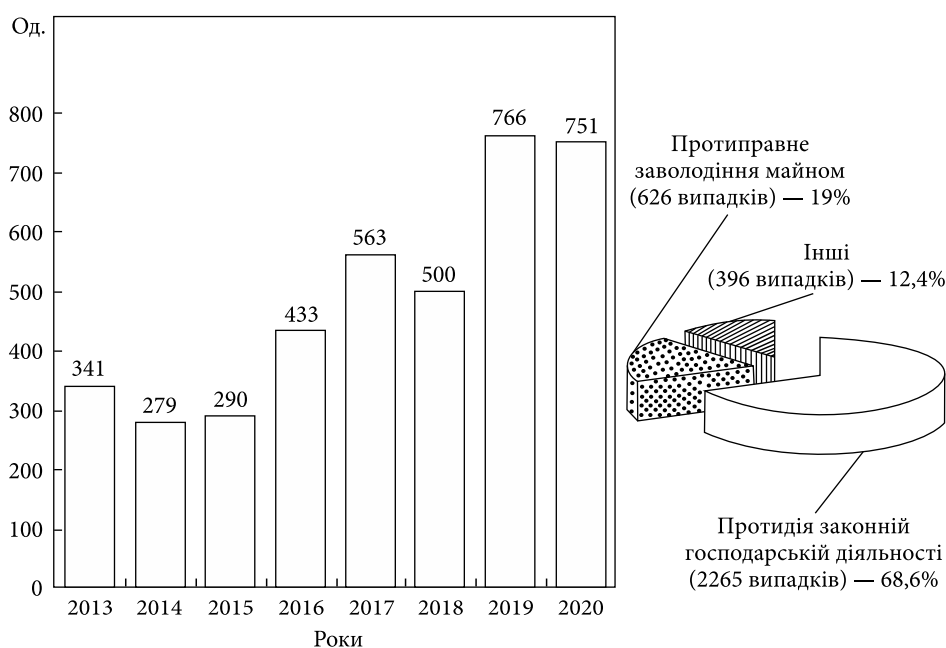

Рис. 3. Кількість (од.) і частки (%) кримінальних проваджень за випадками рейдерських захоплень в Україні у 2013—2020 рр.

Джерело: побудовано авторами за: Рейдерство в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://opendatobot.ua/open/raiders/> (дата звернення: 05.11.2020).

Водночас Російська Федерація зайняла 137-ме місце (28 балів), Молдова — 120-те (32), Угорщина — 70-те (44), Румунія — 70-те (44), Білорусь — 66-те (45), Словаччина — 59-те (50), Польща — 41-ше (58) [10]. Хоча протягом останніх років нашій країні вдалося частково покращити рейтингові результати, але ми все одно входимо до п'ятірки країн Східної Європи та Центральної Азії з високим рівнем сприйняття корупції.

Ще однією істотною внутрішньою гібридною загрозою для України в економічній сфері залишається рейдерство, або неправомірне захоплення чужої власності чи права на таку власність. Практик рейдерського захоплення підприємств в Україні налічується понад сотню, а повернутих активів — одиниці. Наприклад, на кінець 2020 р. в Україні кількість рейдерських захоплень становила 751, отже, лише за останні три роки цей показник збільшився на 251 випадок, або на 50,2%; протягом 2013—2020 рр. динаміка кількості рейдерських захоплень була винятково зростаючою — збільшення у 2,2 разу (рис. 3).

У структурі кримінальних проваджень за випадками рейдерських захоплень у 2013—2020 рр. переважала протидія законній господарській діяльності — 68,6%; на протиправне заволодіння майном припадало 19%, на інші випадки рейдерства — 12,4%. Наведені цифри дають підстави говорити про відсутність державницької позиції у сфері ліквідації проявів рейдерства, тобто про вкрай низьку ефективність державної політики. А це система гібридна загроза, адже наявність значних проявів рейдерства є чинником, який демотивує бізнес до інвестицій в економіку, оскільки у наяв-

ності прямі прояви підтвердження того, що держава не спроможна ефективно захистити право приватної власності.

Беззаперечною гібридною загрозою для економіки України також слід вважати системну тінізацію економічних відносин. За різними оцінками, рівень тінізації в Україні у 2019 р. становив від 20 до 30%, хоча багато фахівців сходяться на думці, що він дорівнює близько 75—80% (табл. 4).

Отже, слід чітко ідентифікувати найбільш пріоритетні сфери, за якими проводитиметься системна, послідовна і виважена державна політика протидії гібридній агресії. Ідентифікації таких сфер має слугувати розуміння того, що протидіяти потрібно тому, що становить поточну загрозу функціонуванню і розвитку. Звідси висновок: пріоритетні сфери державної політики забезпечення економічної безпеки в умовах дії гібридних загроз визначаються безпосередньо тими напрямками, за якими ці загрози й реалізуються.

Підсумок аналізу тих викликів і загроз, з якими стикнулася економіка України, дає підстави вести мову про складові та сфери економічної безпеки держави, де гібридні загрози отримали чи не найбільший плацдарм для свого розвитку. Це макроекономічна, фінансова, соціальна, інвестиційно-інноваційна, енергетична, а також безпека інфраструктури та цілісності. Саме за цими напрямками посилюється вплив гібридних загроз. Разом з розумінням мети і послідовності реалізації гібридній агресії, баченням у ній місця гібридних загроз в економічній сфері доходимо висновку про важливість ідентифікації сукупності критичних гібридних ризиків і загроз за цими напрямками. Отже, саме вони й потребують найбільш адекватної реакції в рамках політики протидії економічній гібридній агресії (рис. 4).

Таблиця 4. Рівень тіньової економіки України у 2010—2019 рр., розрахований з використанням різних методик (% від обсягу офіційного ВВП)

Методи	Роки											Абсолютне відхилення (±)	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019/2010	2019/2018	
За старою методологією Мінекономіки	38	34	34	35	43	40	35	32	31	28	-10	-3	
За вдосконаленою методологією Мінекономіки	36	32	31	31	38	36	35	34	30	29	-7	-1	
Метод збитковості підприємств	34	29	31	31	35	30	25	25	23	20	-14	-3	
Метод «витрати населення — роздрібний товарооборот і послуги»	30	43	40	40	44	44	38	38	33	30	—	-3	
Електричний метод	36	28	28	30	38	35	31	29	27	26	-10	-1	
Монетарний метод	38	34	30	29	33	33	33	31	32	30	-8	-2	

Джерело: складено авторами за: Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.me.gov.ua>

Рис. 4. Напрями поширення та сукупність гібридних загроз економічній безпеці на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України, їх спільна мета і стратегічні імперативи протидії

Потрібно наголосити на тому, що в дійсності кінцевою метою реалізації вказаного комплексу загроз є погіршення якості та ефективності функціонування макроекономічної системи країни, послаблення її фінансової стійкості та ліквідності, втрата факторів виробництва, ключових чинників конкурентоспроможності, а також руйнування основ цілісності та інфраструктурної забезпеченості. Таким є результат впливу гібридної агресії.

Підхід, що пропонується як системна протидія гібридним викликам (реалізація системної сукупності інструментів протидії гібридній агресії за ключовими напрямками їх поширення, формування засад стійкості системи

Рис. 5. Пріоритетні сфери, завдання та інструменти державної політики протидії гібридним загрозам економічній безпеці України

Рис. 6. Структура Концепції протидії гібридним загрозам економічній безпеці України

економічної безпеки України в умовах глобалізації та активізації гібридних війн), варто розглядати як дієвий, оскільки він дозволяє концентрувати засоби і заходи в межах державного регулювання безпосередньо на сферах поширення гібридної агресії, а також зміцнювати потенціал національної економіки на тих засадах, на яких будується, визначається і встановлюється базис системи економічної безпеки — ключового господарського елемента системи безпеки нації.

Бачення магістральних напрямів гібридної агресії, ідентифікація, з огляду на них, стратегічних векторів державної політики забезпечення економіч-

ної безпеки національного господарства, а також розробка комплексу завдань та інструментів регулювання, власне, і слугують орієнтирами для формування дієвої та дієздатної системи зміцнення економічної безпеки України на сьогоднішньому етапі її соціально-економічного розвитку (рис. 5).

Важливо наголосити і на функціонально-структурному та організаційно-управлінському підходах до локалізації гібридних загроз, що реалізуються, через їх протидію в найбільш вразливих (в аспектах функціонування і належного відтворення економіки) секторах економічної безпеки держави — макроекономічному, фінансовому, соціальному, інвестиційно-інноваційному, енергетичному, а також через формування таких базисних положень стійкості та міцності господарського комплексу держави, як інфраструктура та узгоджений і збалансований соціально-економічний розвиток усіх територій країни і тих видів економічної діяльності й галузей економіки, які мають потенціал зростання.

Одним з ключових аспектів формування, а в подальшому — реалізації державної політики в тій чи іншій сфері є розробка концепції державного управління. Саме концепція слугує вихідним і базовим документом, положення якої визначають сукупність поглядів, бачення і розуміння того, як мають розвиватися певна сфера національного господарства, ті чи інші процеси, події, тенденції. Власне, на засадах концепції розробляються всі подальші плани, програми і заходи державного регулювання; концепція слугує «відправною точкою», а також так званим «спільним знаменником» для узгодження між собою положень усіх інших нормативно-правових актів, формальних і неформальних чинників у відповідній сфері.

На рис. 6 подано базисні характеристики Концепції протидії гібридним загрозам економічній безпеці України, у головних положеннях якої чітко означено комплексність, важливість та унікальність проблеми реалізації державної політики протидії гібридним загрозам, що актуалізувалися на сучасному етапі розвитку України.

Практика показує, що джерелом планування і реалізації проти нашої країни гібридної агресії є РФ, але потрібно розуміти й інше: гібридні ризики і загрози на сьогодні дедалі більше знеособлюються і стають результатом глобалізації, тотальної інформатизації суспільних і господарських відносин. Ці тенденції генерують низку принципово нових гібридних ризиків і загроз безпеці нації та держави. Відтак, сформована в країні система забезпечення економічної безпеки має постійно вдосконалюватися, розвиватися й адаптуватися до нових умов з урахуванням як актуальних традиційних ризиків і загроз, так і тих викликів, що мають ознаки гібридності. Саме такими повинні стати вихідні положення Концепції.

ВИСНОВКИ

Таким чином, об'єктивним і обґрунтованим, на наш погляд, є вихід на такі пріоритетні сфери протидії гібридним загрозам економічній безпеці України, як: 1) диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків та відносин, 2) забезпечення стабільності функціонування і незалежності фінансової системи, 3) удосконалення параметрів системи соціальної безпеки, 4) задіяння

«драйверів» економічного розвитку, 5) посилення енергетичної незалежності й підвищення рівня енергоефективності та енергоощадності, 6) формування системи і забезпечення вищого рівня функціональної спроможності елементів критичної інфраструктури, 7) посилення функціонально-структурної інтеграції просторово-територіальних господарських комплексів. Це шлях до формування системи елементів економічної безпеки України, а також вибудовування «запобіжників» дії гібридних загроз за ключовими напрямками їх поширення в Україні.

На цій основі викристалізуються й головні завдання державної політики в аналізованій сфері. Це формування стійких рівноправних і довгострокових зовнішньоекономічних відносин з надійними партнерами, диверсифікація ринків постачання та збуту продукції; звуження імпортозалежності національної економіки та внутрішнього ринку; зниження рівня боргового навантаження, залежності від міжнародних фінансових організацій; скорочення рівня бідності та зростання якості життя, соціальної згуртованості нації, зменшення масштабів еміграції та трудової міграції, послаблення залежності економіки від інтелектуально-кадрового дефіциту; нівелювання впливу вартості енергоресурсів на політико-економічні рішення; формування повноцінної єдиної інституційної системи безпеки і протидії гібридним загрозам; усунення дисбалансів і диспропорцій просторово-галузевого розвитку. За кожним з визначених та обґрунтованих напрямів державного регулювання пропонується підготувати та реалізувати низку інструментів, що в сукупності й являтиме собою комплексну державну політику як відповідь на актуальні гібридні загрози економічній безпеці України.

Нова парадигма управління економічною безпекою України в умовах активізації гібридних ризиків і загроз має визначатися в рамках базисного документа — Концепції протидії гібридним загрозам економічній безпеці України. Цілями Концепції є вдосконалення системи економічної безпеки України, забезпечення вищого рівня її резистентності до впливу гібридних ризиків і загроз, чинників і умов глобалізації та світового порядку. Досягнення цих цілей сприятиме реалізація визначених цілей Концепції: забезпечення макроекономічної самостійності; формування стійкості й платоспроможності фінансової системи держави, її незалежності від зовнішнього фінансування; гарантування соціальної безпеки; досягнення енергоресурсної незалежності та ефективності; становлення інфраструктури безпеки і розвитку держави; забезпечення територіальної цілісності України та її соціально-економічних передумов. Відтак, державна політика забезпечення економічної безпеки України в умовах гібридних загроз має реалізовуватися за напрямками: започаткування моніторингу, аналізу та діагностики економічної безпеки держави в умовах впливу гібридних загроз; здійснення стратегування і планування політики забезпечення економічної безпеки та розвитку національної економіки з урахуванням зовнішніх та внутрішніх умов і можливостей; удосконалення організаційно-управлінської системи забезпечення економічної безпеки України; впровадження організаційно-економічного механізму реалізації економічних інтересів суб'єктів системи забезпечення економічної безпеки держави; становлення дієвого контролю за якістю та ефективністю функціонування системи забезпечення економічної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Жаліло Я.А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку // Стратегічна панорама. — 2004. — № 3. — С. 97—104.
2. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : моногр. ; [за заг. ред. А.А. Мазаракі]. — К. : КНТЕУ, 2010. — 717 с.
3. Варналій З.С., Буркальцева Д.Д., Саєнко О.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : моногр. — К. : Знання України, 2011. — 299 с.
4. Концепція економічної безпеки України ; [кер. проекту В.М. Геєць]. — К. : Логос, 1999. — 56 с.
5. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : моногр. ; [за ред. Л.С. Шевченко]. — Харків : Право, 2009. — 312 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12371/1/Shevchenko_2009.pdf
6. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та анти-кризового регулювання : моногр. — К. : ДННУ «Академія фінансового управління», 2011. — 474 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=453&num=5
7. Сухоруков А.І. Методологія оцінки рівня економічної безпеки // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. — 2008. — № 1. — С. 49—55.
8. Механізми та функціонально-структурні інструменти забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах сучасних загроз економічної безпеки : моногр. ; [за ред. Т.Г. Васильціва, Р.Л. Лупака]. — Львів : Вид-во ННВК «АТБ», 2019. — 552 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://drive.google.com/file/d/1fC1pwS50W_uia1jEzZ0YnXoR26ttYD-m/view?usp=sharing

Стаття надійшла 11.12.2020

REFERENCES

1. Zhalilo Ya. To the formation of the categorical apparatus of the science of economic security. *Strategic Panorama*, No. 3, 2004, pp. 97-104 [in Ukrainian].
2. Ukraine's Economic Security in the Face of Globalization Challenges. A.A. Mazaraki (Ed.). Kyiv, KNUTE, 2010 [in Ukrainian].
3. Varnaliy Z., Burkaltseva D., Saenko O. Economic Security of Ukraine: Problems and Priorities of Strengthening. Kyiv, Znannya Ukrainy, 2011 [in Ukrainian].
4. Heyets V. The Concept of Economic Security of Ukraine. Kyiv, Logos, 1999 [in Ukrainian].
5. Economic Security of the State: Essence and Directions of Formation. L.S. Shevchenko (Ed.). Kharkiv, Pravo, 2009, available at: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12371/1/Shevchenko_2009.pdf [in Ukrainian].
6. Vlasiuk O. Economic security of Ukraine in the conditions of market transformations and anti-crisis regulation. Kyiv, Academy of Financial Management, 2011, available at: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=453&num=5 [in Ukrainian].
7. Sukhorukov A. Methodology for assessing the level of economic security. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, No. 1, 2008, pp. 49-55 [in Ukrainian].
8. Mechanisms and Functional-Structural Tools for Ensuring the Competitiveness of the National Economy in the Face of Modern Threats to Economic Security. T.H. Vasylystiv, R.L. Lupak (Eds.). Lviv, NNVK «ATB», 2019, available at: https://drive.google.com/file/d/1fC1pwS50W_uia1jEzZ0YnXoR26ttYD-m/view?usp=sharing [in Ukrainian].

Received on December 12, 2020

Taras Vasylytsiv, Dr. Sci. (Econ.), Professor,

Head of the Department of Social and Humanitarian Development of the Region,

State Institution «Institute of Regional Research named after

M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»,

4, Kozelnytska St., Lviv, 79026, Ukraine

Ruslan Lupak, Dr. Sci. (Econ.), Associate Professor, Professor of the Department of Economics,

Lviv University of Trade and Economic,

10, Tuhan-Baranovskoho St., Lviv, 79035, Ukraine

Volodymyr Voloshyn, PhD (Econ.), Senior Researcher,

Director of the Institute of International Economic Research,

2a, Brativ Tershakovtsiv St., Lviv, 79035, Ukraine

STRATEGIC IMPERATIVES OF THE STATE POLICY OF COUNTERACTION TO HYBRID THREATS AND ENSURING ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The processes of globalization, manifestations of external military, political, economic aggression against Ukraine have led to the formation and strengthening of the destructive impact of hybrid threats, which led to the deployment of a negative chain reaction of aggravation of imbalances in the economic system. Under such conditions, the problem of developing strategic and tactical principles became relevant for the formation and implementation of public policy to combat hybrid threats to ensure the economic security of the state.

The purpose of the study is to determine the strategic imperatives of the public policy to combat hybrid threats and ensure the economic security of Ukraine. Theoretical and methodological aspects of the spread of hybrid threats are generalized, its level and directions in the economy of Ukraine are determined, priority spheres, tasks and tools of the state policy of counteraction to hybrid threats and ensuring its economic security are substantiated.

The directions of distribution and the set of hybrid threats to economic security at the present stage of socio-economic development of Ukraine are identified. The basic provisions of the Concept of counteraction to hybrid threats to the economic security of Ukraine are developed.

It is concluded that the problem of hybrid threats became especially relevant for Ukraine after choosing the pro-European direction of development to which Russian Federation responded with the annexation of Crimea, military, and then political and economic aggression in the Donbas. Ukraine's economy continues to be significantly affected in the form of hybrid threats, which lead to the deployment of a negative reaction to the imbalance of political and socio-economic systems. Growing processes of global integration require the application of new approaches to the formation of high-quality and effective public policy to combat hybrid threats.

Keywords: *economic security of the state; hybrid threats; public policy; concept; directions; priorities; tools.*